

A névtani ismeretek tanítása

A tankönyv névtani fejezetének szövegeit a tanulók önálló szövegfeldolgozással ismerik meg. A szövegek elolvasása után a tanár feladata az, hogy kérdések segítségével meggyőződjön arról, hogy a tanulók megértették-e az olvasottakat. Ezt követően kerüljön sor a tankönyvi feladatok megoldására.

A tankönyvi feladatok az olvasottak *alkalmazását* kéri. *Névgyűjtésre* szólítják fel a gyerekeket, ezt követően pedig az összegyűjtött nevek *elemzésére, osztályozására*, jelentésük megismerésére (vö.: kézikönyvhasználat: *A földrajzi nevek etimológiai szótára; Magyar utónévkönyv*). A névgyűjtés révén megnő a gyerekek névkincse, így lakóhelyük szűkebb és tágabb környezetét is jobban megismerik.

A tanár *hosszabb időt* adjon gyűjtőmunkára. Ne egyik napról a másikra kelljen a gyerekeknek összegyűjteniük pl. a környék földrajzi objektumainak a nevét vagy az átkeresztelt utcaneveket.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- △ A tanulók egy része a feladatok szaknyelven megfogalmazott utasításait nem értik meg biztonságosan. Ezért gyakran tanári mintát kér, s analógiásan oldja meg a feladatokat. (Előfordulhat, hogy ezt a “szokást” az alsó tagozatról hozza.) Javasoljuk, hogy a tanár csak a legkri-tikusabb esetekben éljen a mintaadás lehetőségével, helyette inkább metanyelven, kis lépésekre bontva értelmezze a feladatokat ezeknek a tanulóknak.
- △ A lassan haladó, nyelvhasználati képességeik terén lemaradó gyerekek esetében a mondatelemzési feladatokat helyesírási elemzéssel, elemzettetéssel kapcsolja össze a tanár. Ily módon is törekedjen a gazdaságos tanulásirányításra. A nyelvtani feladatok úgynevezett “blattoló” hangos olvasását lehetőleg az olvasásból gyengék végezzék. Ezáltal is növelhető a hangos olvasási alkalmak száma.

A tanulásirányítás normái

- Az órára való felkészülés során a tanár ügyeljen a tanulás gazdaságos megtervezésére. Ne feledje el, hogy a mondatban tanulására kiszemelt nyelvtani példaanyag alkalmas egy-egy helyesírási probléma felidéztesére éppúgy, mint a szófaji kategóriák szinten tartására.
- A gyerekek mindegyike tanulja meg használni *A földrajzi nevek etimológiai szótárát* és a *Magyar utónévkönyvet*.
- A személynévadás tanulása ne legyen alkalom a ragadványnevadásra, a gúnyolódásra a tanulók körében.

A nyelvészet tanulása során használt szakszavak jegyzéke

alany	beszédhelyzet
alanyi mellékmondat	egyszerű mondat
alárendelő összetett mondat	főmondat
állítmány	határozósó
állítmányi mellékmondat	határozói mellékmondat
helységnév	személynév
jelző	szerkezettag
jelzői mellékmondat	szinteződés
kommunikációs kapcsolat	szórend
kötőszó	szövegösszefüggés
mellékmondat	tagolt mondat
mesterséges névadás	tagolatlan mondat

mellérendelő összetett mondat	tárgy
mondat	tárgyi mellékmondat
mondategész	téma
mondategység	természetes névadás
mondatfajták	többszörösen összetett mondat
mondatszint	tömbösödés
nyelvi eszközök	utalószó
párbeszéd	utcanév
réma	utónév
sajátos jelentéstartalmú mondat	vezetéknév

Felhasznált irodalom

DEME László: *Beszéd és nyelv*. Budapest, 1976. Tankönyvkiadó.
 KÁLMÁN Béla: *A nevek világa*. Budapest, 1967. Gondolat Kiadó.

Az irodalom tanítása

Hatodik osztályban irodalmi tananyagunk némileg eltér az előző évek gyakorlatától. Az eltérést három pontban foglalhatjuk össze:

1. Tananyagkiválasztásunk igyekszik felölelni és bemutatni a magyar irodalom minden olyan jelentős alkotóját a 19. század végéig, aki munkásságával, emberi példájával jelet hagyott a nemzet emlékezetében. Irodalmi portréink, arcképvázlataink már az irodalomtörténeti tájékozódás alkalmai, hiszen Janus Pannoniustól Mikszáth Kálmánig 26 magyar költővel és íróval ismertetjük meg a gyerekeket – természetesen eltérő hangsúllyal. A magyar irodalomtanítási hagyományoknak megfelelően a legnagyobb figyelmet – terjedelemben és időben egyaránt – Petőfi és Arany életművére fordítjuk. Őket követi Janus Pannonius, Zrínyi Miklós, Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Batsányi János, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály, Jókai Mór, Vajda János és Mikszáth Kálmán portréjának műelemzéssel egybekötött bemutatása. Tananyagunkban helyet kaptak irodalmunk azon alkotói, akiket az általános iskola eddig mostohán kezel: Tinódi Sebestyén, Balassi Bálint, Pázmány Péter, Mikes Kelemen, Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel, Fáy András, Kisfaludy Károly, Katona József, Eötvös József, Kemény Zsigmond és Reviczky Gyula. Róluk rövid “lexikonszócikket” olvashatnak a gyerekek, továbbá életművükből rövid szemelvényt. Az irodalmi tájékozottság növelése és az olvasóvá nevelés érdekében a világirodalom jelesei ugyancsak szerepelnek tananyagunkban. Rövid portrét közlünk több alkotótól (Homérosz, Horatius, Dante, Petrarca, Cervantes, Swift, Defoe, Goethe), s mellette legtöbb esetben egy-egy szemelvényt az életműből.
2. Az irodalmi tananyag középpontjában változatlanul a műelemzés áll. A korábbi évfolyamokon megszokott műelemzési módok (kommunikációs, grammatikai elemzés, akusztikai réteg, képi réteg vizsgálata stb.) a 6. osztályban kiegészülnek az úgynevezett *genetikus elemzéssel*. Ezt az teszi lehetővé, hogy miközben a gyerekek tanulmányozzák az írók életútját, az egyes művek létrejöttében személyes motívumokat is felfedeznek.
3. A műfaji ismeretek tanítása is előtérbe kerül a hatodik osztálytól. A műfaji ismeretek tanítását a művek *műfaji elemzése* révén valósítjuk meg. Noha a műfaj, műnem nem olyan konkrétan érzékelhető tényezője a műnek, mint például a képiség vagy a hangzósság, a műfaji elemzés mégis hasznos, sőt szükséges, mivel a műfaji kategóriák fogalmi apparátust kínálnak az egyes művek leírásához is.

Az írói portrék tanítása

Kísérleteink során tapasztaltuk, hogy a kisiskoláskor vége felé felerősödik az érdeklődés a költő, az író személye iránt. Ezt kielégítendő tananyagunkban már harmadik osztálytól szerepelt olvas-mányként az interjú, a műhelyvallomás.

A hatodik osztályos tankönyv lehetővé teszi, hogy a költők, írók személye iránti érdeklődés továbbra is fennmaradjon. Hiszen a tankönyv *életút-ismertetései* kerülnek az írók, költők száraz, adatoló jellegű bemutatását. A szövegeket önéletrajzi visszaemlékezések, levél- és naplórészletek teszik személyessé, szubjektív hangvételűvé. Egykorú történetek felidézésével, ismerősök, iskolatársak, barátok visszaemlékezéseivel, a családi és az iskolai események felelevenítésével igyekeztünk a gyerekekhez közel hozni az írók, költők személyét.

Hogyan gyakoroltassuk az életút-ismertető szövegek feldolgozását?

1. Az életút-ismertető szövegeket a tanulók olvassák el némán.
2. Húzzák alá az életrajzi adatokat.
3. Jelöljék meg az idegen és a számukra ismeretlen jelentésű szavakat, hogy azt szótárban megnézhessék vagy megkérdézhessék. (Pl. Csokonai életútjának feldolgozása során a következők várhatók: irodalmi légkör, pallérozott, poétikai osztály, memória, verstan, pártfogó, iskolai zsenéi, história, akció, teátrum, legáció, jogot hallgat stb.)
4. Készítsenek rövid jegyzetet, amely szerepelteti:
 - a legfontosabb életrajzi adatokat: az életút állomásait, helyszíneit, eseményeit;
 - az író életében szerepet játszó személyeket;
 - a megemlített fontosabb műveket.
5. Olvassák el ismételten a szöveget, melynek során újra áttekintik a szöveg egészét, különös tekintettel a számukra érdekes eseményekre, momentumokra.
6. Végül egy tanuló a jegyzetek alapján alkosson félreproduktív szöveget, melyet társai természetesen kiegészíthetnek, esetenként pontosabbá tehetnek.

Az életutat ismertető szövegek után – néhol a szövegben – felsoroltuk az írók, költők legfontosabb műveit, köteteit. Azzal a szándékkal tettük ezt, hogy a gyerekeknek képzetük legyen a szerzők munkásságáról, arról, hogy milyen nagyságú szépirodalmi életművet hagytak az utókorra, illetve szépirodalmi tevékenységük mellett milyen jellegű volt munkásságuk. Ezért szerepelnek a művek sorában például Zrínyi Miklós katonapolitikai munkái, Fazekas Mihály botanikai kötete, Arany János verstani tanulmányai stb. Hisszük, hogy a művek felsorolása a tanulók további önálló búvárkodását, önművelését is inspirálja és segíti.

A művek felsorolását mindenképpen olvastassuk el a gyerekekkel, a megfelelő információkkal, kommentárokkal kiegészítve – ahol az szükséges. Életszerűvé és hitelessé teszi ezt, ha egy-egy mű későbbi kiadását (vagy reprint kiadását) megmutatjuk a gyerekeknek. Célszerű, ha felhívjuk a figyelmüket minél több (más-más kiadású) kötet “begyűjtésére” az egyes írók, költők tanulmányozása kapcsán. Az irodalmi, művelődéstörténeti kirándulások pedig azért pótolhatatlan jelentőségűek, mert a gyerekek ekkor szembesülhetnek a legfontosabb dokumentumokkal: az első kiadású példányokkal, a kézírásos eredetiekkel.

Jónéhány költői, írói pálya bemutatása kiegészül azzal is, hogy egy kortárs, barát vagy tisztelő a szemtanú hitelességével elmondja személyes benyomásait az adott művekről. Így megtudhatják a gyerekek, milyennek látta Bethlen Zrínyi Miklóst, Egressy Gábor Vörösmartyt, Teleki gróf Petőfit vagy Jókai Vajda Jánost. Azon túl, hogy a személyesség kialakításában fontos szerepet tulajdonítunk a leírásoknak, a szövegek az írásbeli szövegalkotás tanításához is mintát adnak. Példát arra, hogyan

lehet a jellemzést érzékletessé tenni a bemutatott személy egyedi tulajdonságainak, külsejének, jellemének, szokásainak plasztikus bemutatásával.

Csokonairól, Petőfiről és Mikszáthról a tisztelő pályatársak, Kosztolányi Dezső és Németh László emlékeznek meg kiváló esszéikben. Ezekből egy-egy részletet tartalmaz a tankönyv, elsősorban a fejlett szókincsű, nyitott, érdeklődő gyerekekre gondolva. Számukra e szövegminták elemzése révén lehetővé válik az esszé mint a szépirodalom és a szaktudományos leírás határán álló műfaj néhány jegyének megismerése:

- a) valamely ismert problémát, tudományos eredményt új szempontból, egyénien világít meg;
- b) gyakran alkalmaz antinómiákat és paradoxonokat;
- c) szubjektív hangvételű, lírai hevületű, a szépirodalmi nyelv képrendszerével dolgozik.

Ajánlások a megtanult ismeretek szinten tartására, gyors felidezésére

Ha a megtanult ismeretek rendszeres ismétlését elhanyagoljuk, a gyerekek elfelejtik azokat a tudnivalókat, amelyek a műveltség alapvető elemeit képezik. Ezért egy-egy életpálya megismerése, tanulmányozása kapcsán a tanár tudatosítsa tanítványaiban, hogy konkrétan melyek azok a tudnivalók, amelyeket hosszabb távon meg kell őrizniük, tartós memóriájukban el kell raktározniuk. (Erre egyébként a követelményrendszer is utal.) A memóriafejlesztés érdekében ezért gyakran tanácsos ismétléseket beiktatni a tanítási órákon. Az ismétlés lehetséges módjaira teszünk néhány javaslatot az alábbiakban.

1. Az egyes alkotókat kronologikus sorrendben célszerű bemutatni. Így lehetőség van pl. a kortársak, az egyidejűleg alkotók "ürügyén" az előzetesen tanult ismeretek felidéztetésére, a kapcsolatok megteremtésére, erősítésére. Például Zrínyi Miklós tanulmányozásakor feltétlenül érdemes gyámjára, Pázmány Péterre visszautalni, ennek kapcsán arra a nagyszombati magyar egyetemre, amelyet a prédikátor-író alapított. Vagy Kölcsey *Rebellis-versé*nek elemzésekor a Zrínyiekhez szükséges visszapillantani Zrínyi Péter kapcsán. Ha a tanítás során a kapcsolódásokra felhívjuk a gyerekek figyelmét, illetve arra ösztönözzük őket, hogy a lehetséges kapcsolatokat maguk is keressék, esélyünk lehet arra, hogy ne elszigetelt, mozaikszerű irodalmi tudásuk legyen.
2. Alkalmanként mutassuk föl vagy vetítsük ki a tanult írók, költők képét, s ennek kapcsán a gyerekek idézzék föl a legfontosabb kognitívumokat (adatokat, tényeket, felsorolásokat). Itt szólnunk arról, hogy az ismeretek vizuális megerősítése érdekében célszerű levetíteni az iskolai szertárakban meglevő hangosított diasorozatokat. Hatodik osztályban rendelkezésünkre áll két ilyen taneszköz is. Címünk: *"Ti vagytok nékem minden örömem"* (Petőfi Sándor) és *Arany János*.
3. Közhely, hogy a játékos és a verseny jellegű feladatok gyakran megkönnyítik a munkát, a tanulást és az ellenőrzést.

A továbbiakban néhány játékos feladatot közlünk:

- a) Őt kijelentést olvasunk föl vagy vetítünk ki írásvetítőn írónkról, költőnkől. A kijelentéseket szükség esetén lehet egyszerűsíteni is. Az a cél, hogy a gyerekek a legkevesebb megadott információ alapján ismerjék föl, kiről van szó. Írásban kérjük a választ. Miután a versenynek vége, tekintsük át újból az egyes kijelentéseket!
 - I. Egy irodalmi műfajban ő a klasszikus példa.
 - II. Több drámafordítását ma is játsszák.
 - III. Több művében írt az utolsó magyar nemzeti király családjáról.
 - IV. Tanárnak is kiváló volt.
 - V. Két hosszabb terjedelmű verses epikai művével egyaránt első díjat nyert.(Megfejtés: *Arany János*)
 - I. Jogász korában nem tud dönteni, hogy festő vagy író legyen.
 - II. Hazájában a mai napig az egyik legolvasottabb író.
 - III. Műveiből szinte összeállítható hazájának egész története.

- IV. Politikai tevékenysége miatt egy ideig halálra keresték.
- V. Legkedvesebb regénye részben szülővárosában játszódik.
(Megfejtés: *Jókai Mór*)

- I. Népe irodalmában ő írt először epigrammát.
- II. Külföldön végezte tanulmányait. Hazatérésekor uralkodójának híve, majd szembe fordul vele.
- III. Közismert neve hazájára utal.
- IV. Nem anyanyelvén verselt.
- V. Nagybátyja híres vitéz volt.
(Megfejtés: *Janus Pannonius*)

- I. Életében fontos szerep jut a 2387-es számnak.
- II. Híresek a szinte szállóigévé vált epigrammái.
- III. A magyar írók közül ő írta a legtöbb levelet.
- IV. Lakóhelyének új nevet adott, a község azóta is ezt a nevet viseli.
- V. Tevékenysége és tekintélye alapján hosszú ideig az irodalmi élet vezére volt.
(Megfejtés: *Kazinczy Ferenc*)

- I. Egyik fő témája: hazája siralmas műveltségi helyzetének támadása.
- II. Írt színdarabokat.
- III. Irodalmi lapokat szerkesztett, de nem tudta sokáig fenntartani őket.
- IV. Rövid ideig abban az iskolában tanított, amelyben diákoskodott.
- V. Iskolai versgyakorlatként írott verseinek jelentős része belekerült verseinek gyűjteményébe is.
(Megfejtés: *Csokonai Vitéz Mihály*)

- b) "Kakuktkotás"-játék. Felsorolunk fogalmakat (helynév, cím, név stb.). Valamilyen szempontból ezek rokonok, csak egy idegen, ezt kell a gyerekeknek kitalálniuk és leírniuk.

Laborfalvi Róza, Perczel Etelka, Szendrei Júlia

*

Tompa Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Petőfi Sándor

*

Kárpáthy Zoltán, Az arany ember, Gavallérok, Rab Ráby

*

Magyar Museum, Nemzeti Múzeum, Athénaeum, Igazmondó, A Hon

- c) "Barkochba". A játékot úgy tehetjük irodalmivá, hogy a kitalálandó kérdések irodalmi vonatkozásúak. A személy lehet valóságos vagy kitalált (irodalmi, mitológiai alak), a tárgy lehet valakinek (író, irodalmi alak) valamilyen tárgya. A játék lényege: a kérdezőnek a rejtvény tárgyát képező személyt, tárgyat vagy fogalmat kell kitalálnia úgy, hogy a kérdéseire kapott válasz csak *igen, nem* és *nem jellemző* lehet.

További ötletek meríthetők a következő kötetekből:

Hársing Lajos: *Játék, világ, irodalom*. Budapest, 1988. Tankönyvkiadó.

Hársing Lajos: *Irodalmi játékok*. Budapest, 1987. Tankönyvkiadó.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- △ Azok a gyerekek, akiknek olvasási képessége még fejletlen, s nehezen birkóznak meg a többoldalas életút-ismertető szövegek önálló feldolgozásával, a pedagógus kérdéseket tegyen föl, amelyekre a gyerekek adatkeresés révén helyesen meg tudják adni a választ. A lassú tempóban olvasó gyerekek a szövegek egy-egy kijelölt részletét dolgozzák csupán föl a fentebb megadott javaslatok alapján, s arról készítsenek jegyzetet.
- △ A fejlett olvasási képességekkel rendelkező és az irodalom iránt érdeklődő gyerekek már irodalomtörténeti szakirodalmat is képesek elolvasni, feldolgozni, kivált az ismeretterjesztő kiadásban megjelent népszerűsítő munkákat. (Pl. az "Így élt..." sorozat köteteit, a *Forrásvidék* (írók, költők gyermek- és ifjúkora) egyes köteteit. Feltétlenül érdemes a gyerekek figyelmébe ajánlani e munkák elolvasását, s aztán lehetőséget kell adni arra, hogy kiselőadás formájában társaikat is megismertessék az elolvasott művekkel.

A tanulásirányítás normái

- Szoktassuk a gyerekeket arra, hogy a nem pontosan megértett szavak, kifejezések értelmének, jelentésének nézzenek utána. Így kevésbé épülnek be aktív szókincsükbe olyan kifejezések, fordulatok, amelyek aztán mint “aranyköpések” a magyartanárok gyűjteményét szaporítják.
- Ne hagyjuk, hogy elfelejtsék a gyerekek az alapvető ismereteket (adatokat, kijelentéseket), amelyek az irodalmi műveltség és informáltság részét képezik. Különböző memóriatréningek segítségével törekedjünk a “szinten tartásra”.
- Az irodalmi játékok során a tanulók teljesítményét ne osztályozzuk, vagy legföljebb csak jó érdemjegyekkel.
- Hiba, mert verbalizmushoz vezet, ha a gyerekek úgy bírázzák be az írók, költők műveinek, kötetek címét, hogy sohasem látták a könyveket.

A műelemzés tanítása

Az irodalmi művek bemutatása

A lírai művek bemutatását célszerű hatodik osztályban is a tanárnak végeznie. Az igényes, élményszerű, hatásos felolvasást – az első találkozást a művel – nem pótolja a hanglemezzel, videóról való meghallgatás. Bár ez utóbbinak is helye van az irodalomórán, mégis jobb későbbre hagyni. A műelemzést követő mozzanat, a mű újbóli meghallgatása, elolvasása sohase maradjon el, s ekkor jó megoldás a mű művészi interpretációjának meghallgatása.

A terjedelmesebb epikai műveket, regényrészleteket érdemes otthoni elolvasásra kijelölni. De vannak a hatodikos tananyagban olyan epikus alkotások, amelyek ennek ellenére nem nélkülözhetik a tanári bemutatást, elsősorban a megértés nehézsége miatt. A kifejező felolvasás, a szöveg gondolati, képi tagolása ugyanis tükröz egyfajta értelmezést, amely a tanulói megértést nagyban szolgálja. Ezért feltétlenül javasoljuk a *Lúdas Matyi*, a *Szép Ilonka* és az *Odüsszeia*-részlet tanári bemutatását.

A műelemzés célja

Azt már a bevezetőben említettük, hogy az irodalomtanítás középpontjában hatodik osztályban is a műelemzés áll. A műelemzés célja, hogy a műalkotásból többet legyünk képesek felismerni az „utánzott valóságnál”. „Az olvasó ember műértése ugyanis olyan szellemi teljesítmény, amelynek egyik összetevője analitikus természetű. Az analízis mögött pedig bizonyára annak elismerése rejlik, hogy az irodalmi alkotás tudatos ön- és világhértelmezés, még akkor is, ha korszakoként vagy szerzőnként az alkotói tudatosság fokában nagy különbségek is vannak. Az olvasói értésnek másik fontos eleme szintetizáló jellegű, élmény, azonosulás és gyakran katarzis által születik meg. A műelemzés célja csakis az így értelmezett teljes befogadás elősegítése lehet.” (Sipos, 1990. 7.)

A irodalmi művek értelmezéséhez sokféle módszer áll rendelkezésünkre. Ám nincs közöttük olyan, amelyet általánosan a legjobbnak nevezhetnénk. De van olyan eljárás, amely az adott mű megközelítésében az elemzést irányító pedagógus és a tanulók számára a leghatékonyabbnak bizonyul. A továbbiakban ezért óvakodunk bemutatni olyan általános műelemzési modellt, amely merevvé, kaptafaszerűvé tenné a tanítási órákon a műelemzést. Arra törekszünk, hogy a program szerint tanulók felkészültsége és a 6. osztályos irodalmi tananyag jellegzetességei szempontjából érintsük a műelemzés alapvető kérdéseit.

Genetikus elemzés

Az irodalmi művek megközelítésének ezt a módját hatodik osztálytól célszerű rendszeresen

alkalmazni. Ennek ugyanis feltétele, hogy a gyerekek ismerjék az írók, költők pályaképét, s hogy a történelem tanulmányozásában is elmélyüljenek.

A mű keletkezési körülményeinek feltárásakor két irányban is vizsgálódunk:

1. Feltárjuk a mű születésének személyes motívumait; megállapítjuk, mi az a konkrét élmény, amely elindította létrejöttét; meghatározzuk a mű helyét a szerző életművében.
2. Rávilágítunk a mű kortörténeti háttérére, létrejöttének társadalmi-történeti motívumaira. A műelemzés során ezért gyakran célszerű elindulni a mű megírásának, keletkezésének időpontjából.

Az első elemzési szempont érvényesítését, a személyes motívumok vizsgálatát a következő művek esetében javasoljuk:

Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*

Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*

Petőfi Sándor: *István öcsémhez*

Reszket a bokor, mert...

Szeptember végén

Arany János: *Letéstem a lantot*

Jókai Mór: *Az arany ember*

A művek kortörténeti háttérére rámutatni nem jelent túlzott erőfeszítést, hiszen a nemzetszolgálat gondolata végigvonul irodalmunkon. Ezért csak azokat a műveket emeljük ki a 6. osztályos anyagból, amelyekben pregnánsan szembetűnik az eötvösi gondolat: "Dalom nehéz koromnak jajszava." Ezek a művek az alábbiak:

Csokonai Vitéz Mihály: *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban*

Batsányi János: *A franciaországi változásokra*

Kölcsey Ferenc: *Himnusz*

Rebellis vers

Vörösmarty Mihály: *Szózat*

Petőfi Sándor: *A XIX. század költői*

Arany János: *A walesi bárdok*

Tompa Mihály: *A gólyához*

Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*

Vajda János: *A virrasztók*

A mű szerkezeti elemzése

Amikor az irodalmi mű szerkezetét elemezzük, tulajdonképpen a művet alkotó elemek kiválasztását és elrendezését vizsgáljuk. A lírai művekben a képek elrendezése lehet *térbeli* vagy *időbeli*.

A térbeli szerkesztés módját a leíró költeményekben figyeljük meg a tanulók. Petőfi Sándor *Az alföld* és *A Tisza* című költeményeiben a képeknek szinte szigorú térbeli szabályossága tárható föl. A gyerekekkel ismertessük a következőket:

- Hogyan van jelen a költő a versben (rejtetten vagy valóságosan)?
- Mivel a versek szerkezete a költői látványok sorozata, állapítsuk meg, hogy megváltoztatja-e helyét a költő, vagy egyszerűen körülnéz.
- Vizsgáljuk meg, milyen irányú a képek bemutatásának sorrendje (közelről távolra haladó vagy fordítva).

Ösztönözzük a gyerekeket arra, hogy a versbeli látványt rajzolják le, fessék meg. Ezáltal is jobban rögzül a vers képi szerkezete. (A kép elemeit részletekben is elkészíthetik, s utána megpróbálhatják összerakni az egész látványt.)

A *képek időbeli* elrendezését, vagyis a múlt – jelen – jövő viszonylatának megállapítását az igeidők megfigyelésével végezhetik a gyerekek. Az alább felsorolt versekben gyakori a múlt és a jelen

képeinek ellentétes szembeállítás:

Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*

Kölcsey Ferenc: *Himnusz*

Vörösmarty Mihály: *Szózat*

Petőfi Sándor: *Megy a juhász számaron*
Szeptember végén

Arany János: *Letésem a lantot*

Szólnunk kell még a lírai művek egy csoportjáról – az úgynevezett allegorikus versekről – amelyekben kompozíciós struktúra egy kis cselekményben ragadható meg. Ezt a sajátosságot ismertetjük föl a tanulókkal a hatodikos tananyagunk allegorikus lírai verseiben. Ezek: Tompa Mihálynak *A gólyához* és *A madár fiaihoz* című művei, valamint Vajda János *A virrasztók* című verse.

Az elbeszélő *epikai* művekben maga a cselekmény adja a kompozíciós erővonalat. A cselekmény elemzése során a következő problémákat vizsgáltsuk meg a tanulókkal:

1. Hogyan bonyolítja az író a cselekményt?
 - Mit tudunk meg az *expozícióban* a szereplőkről, főbb törekvéseikről, a majdan kibontakozó konfliktusok előzményeiről?
 - Milyen szembenálló erők idézik elő a *bonyodalmat*?
 - Hogyan fokozódnak az akadályok, hogyan nő a feszültség?
 - Mi a *tetőpont*, a legkritikusabb, a hős sorsát eldöntő helyzet?
 - Hogyan fejeződik be a cselekmény, hogyan oldódnak meg a konfliktusok?
2. Milyen mértékű a *cselekmény bonyolultsága*?
 - Egyszálú vagy többszálú-e?
 - Hogyan függ össze a cselekmény bonyolultsága a műfajjal?
 - Az író a meseszöveg időrendjében alkalmazza-e a retrospekció módszerét?
 - A cselekmény tempóját hogyan befolyásolják a különböző kitérések: a táj- és környezet-leírások, a szereplők belső monológjai, az író reflexiói?
3. Milyenek a mű időviszonyai?
 - Mennyi időt ölel fel az elbeszélte események időtartama?
 - Mikor (milyen történelmi időben) játszódnak a mű eseményei?
 - Mikor született meg a mű?
4. Ki az események elbeszélője a műben? (Megjegyezzük, hogy a hatodik osztályban tanított epikai művekben – Defoe *Robinsonja* kivételével – a narrátor harmadik személyű.)
 - Mi az elbeszélő nézőpontja? Hogyan tekint a hőseire?
 - Előfordul-e a műben, hogy az író kilép “objektív” elbeszélői szerepből? (Vö.: Jókai Mór és Mikszáth Kálmán regényeivel.)

A képzettársítás stílári eszközeinek elemzése

Amikor az irodalmi művek képszerűségét vizsgáljuk, a költői képek (trópusok) értelmezését, lírai nyelvének, jelrendszerének megfejtését gyakoroltatjuk. Erre a korábbi években a gyerekek igen nagy gyakorlatra tettek szert.

A költői képek feltárása során a pedagógus feladata az, hogy jól irányított kérdései alapján az “esztétikai kódot” értesse meg a tanulókkal a nyelvhasználat poétikus funkciójának, a többértelműségnek a kibontásával. Ennek módját az 5. osztályos *Tanítási programban* bemutattuk. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a nem tipikusan lírai művek elemzésekor (*Szép Ilonka*, *Toldi*, Arany-balladák) különös figyelmet szenteljünk azok nyelvi szépségének, költői képeinek elemzésére. A tankönyv feladatai ugyanis elsősorban nem erre irányulnak.

6. osztályban az is feladata a pedagógusnak, hogy a tantervben megadott trópusfajták (metafora, allegória stb.) legjellemzőbb jegyeit is megtanítsa a gyerekeknek, hogy azokról úgynevezett *reproduktív tudásuk* is legyen.

A versek akusztikumának elemzése

A verses irodalmi művek akusztikus rétegének elemzésekor a versritmus (hangsúlyos, időmértékes, szimultán), a rímelés, az alliteráció és a hangok kifejező funkciója felől vizsgáljuk az alkotásokat. Egyetlen összetevő sem ismeretlen a tanulók számára, hiszen a korábbi évfolyamokon ezen verstani alapfogalmak leglényegesebb sajátosságait már megismerték, és azt használva műelemzéseket végeztek. 6. osztályban az a feladatunk, hogy a gyerekek meglévő ismereteit tovább hasznosítsuk a műelemzések során, valamint az, hogy ezeknek az alapfogalmaknak legfontosabb jegyeit a reprodukció szintjén is megtanítsuk nekik. Az irodalomkönyv verskiválasztása megfelel annak a kívánalomnak, hogy valamennyi felsorolt fogalom elemzésére bőséges alkalmat teremtsünk.

Műfaji elemzés

A műfaji elemzés során a műfajok sajátos jegyeire mutatunk rá egy-egy konkrét mű kapcsán. A továbbiakban felsoroljuk a 6. osztályban tanítandó műfajokat ismertetőjegyeikkel együtt, majd javaslatként megadunk egy-két műcímet, amely alkalmas a műfaji jellegzetességek felismertetésére. (Emlékeztetünk arra, hogy a ballada és az epigramma műfajok nem ismeretlenek a tanulók előtt, hiszen 3. és 4. osztályos korukban találkoztak mindkét műfaj nevével és jellemzőivel.)

dal lírai műfaj; érzelmeket fejez ki, témája legtöbbször valamely egyszerű tárgy szubjektív szemléletéből fakad

(Goethe: *Vadrózsa*)

óda lírai műfaj, fenséges tárgyat, magasztos eszmét énekel meg; nyelve ünnepélyes; rokon műfaji változata a himnusz

(Kölcsy Ferenc: *Himnusz*)

Vörösmarty Mihály: *Szózat*)

epigramma lírai műfaj, rövid és tömör; két fő részből áll: az *előkészítő* és az ehhez kapcsolódó *elmés, csattanós lezáró részből*

(Kölcsy Ferenc: *Huszt*)

Kazinczy Ferenc: *A nagy titok*)

elbeszélő költemény verses formában írt költői elbeszélés

(Arany János: *Toldi*)

Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*)

ballada epikus jellegű költemény, tragikus eseményt mond el, hőseit lelkiállapotukban ábrázolja; párbeszédes, drámai, szaggatott és homályos előadásmód jellemzi

(Arany János: *A walesi bárdok*)

regény nagyobb terjedelmű epikus mű, cselekménye legtöbbször valóságos térben és időben játszódik; a regényhősök sorsa köré épül a történet

(Jókai Mór: *A kőszívű ember fiai*)

Az arany ember

Mikszáth Kálmán: *Szent Péter esernyője*)

Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*)

episztola verses levél, tárgya, hangneme és stílusa változatos

(Petőfi Sándor: *István öcsémhez*)

Arany Jánoshoz)

A tanulásirányítás normái

- Hatodik osztályban is érvényesek azok a tanulásirányítási normák, amelyeket az 5. osztályos *Tanítási programban* megfogalmaztunk. Ezek megismérlésétől eltekintünk, s itt csupán három

kiegészítést teszünk.

- Tudatosítsuk a műelemzés során a tanulóknak, hogy milyen szempontokból elemezzük a művet. Vagyis, hogy elemző kérdéseink, feladataink a mű keletkezési körülményeire, szerkesztésére, hangzásvilágára, képi rétegeire, műfaji kritériumaira stb. vonatkoznak-e. Ezzel is előkészítjük a majdani önálló műelemzési feladataikat.
- A műelemzés során szakszerűen és egyértelműen fogalmazzuk meg a kérdéseket, feladatokat, hogy a tanulóknak ne találgatásokkal kelljen kihámozniuk, mire gondolhat a tanár.
- Ne hagyja a pedagógus, hogy a gyerekek az irodalmi műbe olyan jelentést belemagyarázzanak, amely a mű egészéből nem következik. Hiba, ha a művet úgy vulgarizálják, hogy lépten-nyomon valamilyen társadalmi-politikai tartalmat tulajdonítanak neki.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- △ A nyelvhasználati képességek terén lemaradó gyerekektől ne kérjük az irodalomelméleti fogalmak reprodukciós szintű tudását. Helyette azokat a képességeiket fejlesszük, amelyekben fel kell zárkózniuk társaikhoz (olvasás, helyesírás, szövegalkotás, kommunikáció).
- △ Az irodalmi műelemzésben különösen aktív és érzékeny gyerekek alkalmanként megpróbál-koznak önálló műelemzéssel is. Tapasztalatunk szerint e képesség megszerzéséhez három lépcsőben így jutnak el a tanulók:
 1. A tanár által irányított közös (csoportos) műelemzést követően egy-egy tanulót megkérünk arra, hogy a mű kapcsán elhangzó gondolatokat rendezze el, és szöveggé szerkesztve mondja el az elemzést végző csoportnak. (Ehhez eleinte a tanár adjon néhány mintát!)
 2. A tanuló a műhöz kapcsolódó tankönyvi és/vagy tanári kérdéseket, feladatokat önállóan átgondolja, s ez alapján szerkeszti meg elemző szövegét.
 3. Teljesen önálló műelemzés. (Erre a 6. osztály végén általában egy-két gyerek képes.)

Irodalmi kirándulások

A megtanult irodalmi helynevek, az írók, költők életrajzában szereplő, az irodalmi alkotáshoz fűződő települések, tájak, helyszínek korántsem szabad, hogy lexikális adatok maradjanak. Ezek ismerete hozzájárul az irodalmi emlékhelyek iránti érdeklődés felkeltéséhez, ösztönzést ad a hagyományok felkutatásához, ápolásához is.

“Bármely részletes verselemzés, bármely színes életrajzi ismertető nem keltheti azt a hatást, amelyet annak a háznak a megtekintése ad, ahol a költő született, vagy amelyet annak az íróasztalnak az érintése sugároz, amelyet a költő használt, s amelyen most a vers kézírata fekszik.” (Tüskés Tibor 1969. 20. l.).

Egyetértünk Tüskés Tiborral abban, hogy az irodalmi kirándulások élményszerűvé teszik az irodalom tanulását, ezért hatodik osztálytól feltétlenül javasoljuk az olyan országjáró kirándulások szervezését, amelyeknek állomásaihoz valamely irodalmi hagyomány kapcsolódik.

Az irodalmi kirándulások egyik típusa az, amikor egyetlen író nyomába szegődünk, s azokat a helyeket járjuk végig, ahol az író megfordult. De olyan útvonalat is választhatunk, amelyet végigjárva fölkeressük mindazokat a helyeket, emlékházakat, emléktáblákat, szobrokat, múzeumokat, amelyeknek valamilyen (más tanult vagy még nem tanult) irodalmi nevezetessége van.

A hatodik osztályos gyerekeknek ez utóbbit javasoljuk. A tavaszra vagy tanév végére tervezett kirándulás útvonalát célszerű már szeptemberben megtervezni. Ehhez segítséget nyújt Erős Zoltán könyve, a *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig.* (Budapest, 1985. Móra Kiadó) A tervezés a tanulók bevonásával történjék.

A tervezés során arra mindenképpen ügyeljünk, hogy legalább egy híres régi magyar könyvtár meglátogatását is a programba iktassuk. (Vö.: *Könyv a könyvről!*) Egy közös használatú térképen jelöljük be a tervezett útvonalat, s a tanév folyamán a gyerekek valamennyien készüljenek föl az útra. Az egyes állomásokon persze legyenek olyan “gyerekszakértők”, akik előzetesen forrásmunkákat, prospektusokat gyűjtöttek össze és tanulmányoztak. Azokon a nevezetesebb helyeken, ahol nem zavarjuk az idegenforgalmat, célszerű kis megemlékezést, műsort rögtönözni. Pl. Szatmárcsekén Kölcsey síremlékénél néhány szál virágot elhelyezni ünnepélyes formában, elénekelve a *Himnusz*t, vagy Kazinczy Széphalmon berendezett kicsi múzeuma előtt előadni a költő néhány szép epigrammáját. Természetesen mindegyik előzetesen fel kell készülni.

Biztassuk a gyerekeket arra, hogy zsebpénzüket egy részét képeslapokra, múzeumi ismertetőkre költse a kirándulás folyamán, és ha van fényképezőgépük, örökítsenek meg minél több látnivalót, ami megragadta őket.

Az irodalmi kirándulás sohasem fejeződik be akkor, amikor a busszal vagy vonattal hazaérkezünk. Az élményeket, a látottakat fel kell idézni, el kell rendezni. Célszerű közös tablón összegezni a kiránduláson látottakat. A tábló bemutatható az iskolatársaknak, néhány szép élmény leírása megjelentethető az iskolaújságban is.

Az irodalmi műelemzés során használt szakszavak jegyzéke

allegória	hangsúlyos szótag
alliteráció	hangsúlyos verselés
ars poetica	hangsúlytalan szótag
áthajlás	hasonlat
ballada	hexameter
bokorrím	himnusz
bonyodalom	hosszú szótag
cselekmény	idill
dal	időmértékes verselés
dialógus	időrendfelbontás
disztichon	irónia
elbeszélés	ismétlés
elbeszélő költemény	jellem
elbeszélte események időtartama	jellemábrázolás
előkészítés	képrendezés
epigramma	keresztrím
epika	konfliktus
episztola	költői jelző
esszé	költői kép
félrím	leírás
főszereplő	líra
gondolatritmus	megoldás
megszemélyesítés	pentameter
mellékszereplő	regény
metafora	rím
metonímia	ritmus
műfaj	rövid szótag
nézőpont	strófa
óda	szerkezet
ölelkező rím	szimbólum
párbeszéd	tetőpont

Felhasznált irodalom

Műelemzés – műértés. Szerkesztő: SIPOS Lajos. Budapest, 1990. Sport.

PÉCZELI László: *Bevezetés a műelemzésbe.* Budapest, 1973. Gondolat Kiadó.

SZEGEDI–MASZÁK Mihály: *A regény, amint írja önmagát.*

Elbeszélő művek vizsgálata. Budapest, 1980. Tankönyvkiadó.

TÖRÖK Gábor: *Költői rébuszok.* Budapest, 1974. Magvető Kiadó.

TÜSKÉS Tibor: *Irodalmi nevelés a tanórán kívül.* Budapest, 1969. Tankönyvkiadó.

Tartalom

A tananyagrendszer

Az olvasás és szövegfeldolgozás tanítása

A felkészülés nélküli hangos olvasás gyakoroltatása

A néma értő olvasás gyakoroltatása

Javaslatok a *Könyv a könyvről* című olvasókönyv szövegeinek feldolgozásához

Az írás és a helyesírás tanítása

Kinek tanítunk írástechnikát 6. osztályban?

A helyesírás tanítása

Az időtartam jelölésének gyakoroltatása

A hangkapcsolati törvényeket tartalmazó szavak helyesírásának gyakoroltatása

A tulajdonnevek helyesírásának gyakoroltatása

A mondatközi és mondatvégi írásjelek helyesírásának gyakoroltatása

A fogalmazás tanítása

Mit értünk a fogalmazás segédműveleteinek gyakorlásán?

Különböző műfajú szövegek készíttetése és korrigáltatása

Az elbeszélő fogalmazás írásának gyakoroltatása

A riportírás tanítása

A leírás gyakoroltatása

A jellemzés írásának gyakorlása

Értékelő, minősítő szövegek írásának tanítása

A könyvismertetés írásának gyakoroltatása

Az ismeretterjesztő jellegű, leíró típusú szakszövegek javításának tanítása

Szócikkek szerkesztésének tanítása lexikonminták alapján a diáknyelv köréből gyűjtött szavakhoz

A nyomtatványkitöltés gyakoroltatása

A levélírás gyakoroltatása

A metanyelvi szövegek alkotásának tanítása

A meghatalmazás, a nyugta, az átvételi-átadási elismervény írásának tanítása

A versírás tanítása
A forgatókönyv írásának tanítása
Felhasznált irodalom

A beszédfejlesztés tanítása

A megszólalásra való fölkészülés gyakorlása
A szóbeli szövegalkotás gyakorlása különböző műfajokban
A megemlékezések előadói, szervezői szerepének gyakorlása
A félreproduktív szakszövegalkotás gyakorlása
Tájékozódás a beszéd és a társadalmi rétegződés összefüggéseiről
A beszédet kezdeményező személy információinak felfogása, a szövegértés gyakoroltatása
A beszédpercepció fejlesztése
Felhasznált irodalom

A helyesejtés tanítása

A kommunikáció tanítása

Mit értünk a kommunikáció eredményességén?
Mi a célunk a kommunikáció tanítása során?
Hogyan tanítjuk a kommunikációt a 6. osztályban?
Felhasznált irodalom

A nyelvészeti ismeretek tanítása

A mondattani ismeretek tanítása
A névtani ismeretek tanítása
Felhasznált irodalom

Az irodalom tanítása

Az írói portrék tanítása
A műelemzés tanítása
Az irodalmi művek bemutatása
A műelemzés célja
Genetikus elemzés
A mű szerkezeti elemzése
A képzettársítás stílárís eszközeinek elemzése
A versek akusztikumának elemzése
Műfaji elemzés
Irodalmi kirándulások
Felhasznált irodalom

Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
A kiadásért felel: dr. Ábrahám István vezérigazgató
Raktári szám: 83 205/L
Felelős szerkesztő: Takács Edit
Műszaki vezető: Babicsné Vasvári Etelka igazgatóhelyettes
2. átdolgozott kiadás, 2000
Nyomdai impresszum